

Kindral Judenitši auto uskumatud seiklused Eestimaal

Alljärgneva loo žanrimääratluseks võiks olla kriminaalkomöödia. 1922. aasta 18. märtsil toimus Tallinna-Haapsalu Rahukogu istung. Süüalused olid Jaan Kontse, Aleksander Gutmann, Julius Johanson, Mendel Zitron, Hermann Riimer ja Aleksander Piimson. Neid süüdistati Loodarmee ülemjuhataja kindral Nikolai Judenitši auto varguses. Sellel istungil mõisteti kohtualused õigeks.

Kohtutoimiku andmetel oli sündmuste käik järgmine. Ööl vastu 20. veebruari 1920 varastati Loodarmee staabi garaazist Kohtu t. 10 kindral Judenitši auto Benz. Judenitš ise oli selleks ajaks Eestist lahkunud. Vastavalt leppele kuulus armee vara üleandmisele Eesti Vabariigile ning protseduuriliste küsimustega tegeles Loodarmee likvideerimise komisjon. Majas, mille kuurist auto varastati, elas vanem naisterahvas, kelle käes olid hoovivärava võtmed, ja Judenitši autojuht – kuulus võidusõitja Herbert Krasting. Kedagi teist kindral oma autot juhtima ei olevat usaldanud. Krastingi seletuse järgi tuli ta õhtul enne vargust kella kuue paiku sõidust ning pani auto garaazi. Järgmisel päeval kella kolme ajal tahtnud ta autoga sõitu minna ja siis leidnud, et auto on kadunud. Loodarmee likvideerimise komisjoni juristkonsul informeeris juhtunud kriminaalpolitseid ning algatati uurimine.

Umbes samal ajal toimetati Eesti Sõjavägede Ülemjuhataja Staabi hobusetalli auto, mis „imekspanemise väärt Judenitši autot meenutab”. Selle kohta on toimikust veel lugeda, et paar päeva enne auto kadumist käskis Eesti Sõjavägede Kindralstaabi komandant Jaan Kontse staabi tallipoisil Johannes Vilbal Laboratooriumi tänaval asunud talli puhtaks teha. Vilba sõnul: „Kontse tuua enesele sinna auto.” Auto kadumise päeva õhtul kella 8 ajal kutsus Kontse Vilba Laboratooriumi tänavale, sest auto oli kohale jõudnud. Auto juures oli keegi Vilbale tundmatu autojuht. Kolmekesi lükkasid nad masina sisse.

Nikolai Judenitš. EFA 3-1091

Kohtus tunnistas Kontse, et auto toimetas kohale Loodarmee ohvitser Ussatšev, kes oli tegutsenud kellegi kõrgema ülemuse käsul. Mis Eesti riigile varade üleandmisest puutub, on toimikust leida selline kommentaar: „... lõpuks ei ole ju saladus, et Loodarmee likvideerimisel igal viisil katsuti kõrvale puigelda varanduste üleandmisest vabariigi valitsuse lepingu põhjal – terved varandused said kõrvale toimetatud ja ära müüdnud.”

Sama aasta aprillikuus, kui Vilba õhtul tallis

¹ Jaan Jaani p. Kontse, Aleksander Augusti p. Gutmann'i, Julius Hansu p. Johanson'i, Mendel Selmani p. Zitron'i, Hermann Theodori p. Riimer'i ja Alfred Aleksandri p. Piimson'i süüdistamine Nuhklemise seaduse §13, 1655-3 jao põhjal 23.05.1922–12.01.1926. ERA, f. 32, n. 3, s. 3090, l. 1–302.

Herbert Krasting. Spordileht 07.09.1923

hobustele kaeru ette andis, tahtnud neli tundmata meest sisse tungida, kuid nähes tallipoissi, jooksid nad minema, jättes ukse taha pleknõu bensiiniga. Vilba raporteeris juhtumist staabi adjutantile Gutmannile, kes kohemaid telefoneeris Kontsele. Vähe aega pärast juhtumit tulid Gutmann ja Kontse koos autojuht Piimseniga masinat ära viima. Kontse, Vilba, Piimsen ja keegi Tinaberg autol ning Gutmann „mototsikletil”, sõideti Kadrioru Vladimiri tänavale Hermann Riimeri töökotta.

Peale Riimeri olid neid Kadriorus ees ootamas mehhaanikatöökoja omanik Mendel Zitron ning tuntud autoäri omanik ja võidusõitja Julius Johanson. Kohal olid ka töömehed Peesus, Felsberg ja Kurg Johanson, töökojast ning Raudsepp ja Tiitso Zitroni töökojast. Esialgu plaaniti uuendada masina polstrit, kuid hiljem otsustati vahetada auto kere väiksema vastu – nii tulevat remont odavam. Teine kere toodi Johanson, töökojast.

Kohtuetsperit Paul Butte arvates polnud tegemist mitte auto remondi, vaid maskerimisega. Õige auto kere asendati teise – väiksemaga. Selline teguviis kindlasti alandas auto väärtust. Lisaks kerele vahetati masinal radiaator, asendati mootoril vabriku Benz silt Mercedes sildiga nii, et vana sildi kruviaugud all näha jäid. Lisaks viiliti bensiinipaagi ja rattarummude pealt maha kiri Benz ning graveeriti asemele Mercedes embleemid (firmad Benz ja Mercedes ühinesid alles 1926. aastal).

Ümberehitatud masina müüs Julius Johanson 390 000 marga eest pankur Klaus Scheelile (viimane sai hiljem tuntuks sellega, et vahendas Venemaalt kultuuriväärtuste, sh. kirikutelt ja kodanikelt rekvireeritud väärisesemetest müümist Läände). Kuigi auto müüjaks oli Johanson, on masina omandisuhte kohta toimikust lugeda järgmist: „Kontse seletuse järgi on auto Gutmanni oma, Gutmanni seletuse järgi – Kontse oma. Tunnistaja Scheeli teada on Johanson auto omanik. Tunnistaja Eigole seletanud Johanson, et Zitron palunud teda autole ostjat leida. Zitron seletanud nimetatud tunnistajale, et Gutmann palunud autole ostjat leida.”

Ei saa mainimata jätta, et ka vaidluse tehniline aspekt käis kohtuorganitele silmanähtavalt üle jõu. Nii arutati istungil, et kuna eksperdid kasutavad selliseid spetsiifilisi termineid nagu näiteks „auto radiaator”, tuleks nimetatud ese tuua kohtuistungile, et oleks selge, millest jutt käib. Judenitši auto oluliste tunnustena käsitles kohus tunnistaja Agapovi käest saadud andmeid, kuigi viimane selatas, et „... andmed tema poolt kontroleerimata ja vastutust nende arvude õigsuse kohta tema enese peale ei võta”. Kohus lähtus sellest, et Judenitši auto mootor oli 36 HP (hobujõuline) ning kolvi ja kolvikäigu mõõdud 120 x 205 mm, samas kui Scheelile müüdud Mercedes oli väidetavalt 25 HP ja mootori parameetrid 120 x 140 mm. Tegelikult pole firma Benz tootnud 36-jõulist mootorit. Oli olemas mootor 33 HP kolvimõõtudega 130 x 160 mm ja 39 HP mõõtudega 130 x 190 mm.² Judenitši autole omistatud kolvikäigu parameetritega

Scheeli panga reklaam. Postimees 12.12.1926

² W. Oswald. Mercedes-Benz Personenwagen 1886–1945. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 2001, lk. 43–55.

Benz, 1913. aasta mudel. Taga vasakul Põhjakorpuse ülem polkovnik Anton Dzerožinski, temast paremal Eesti sõjaväe 1. diviisi ülem kindralmajor Aleksander Tõnisson. Jamburg, 1919. a. mai. EFA 4-2608

mootor ei oleks auto kapoti alla ära mahtunud. Eeluurimise protokollis on kirjas automchaanik Julius Hanshoffi tunnistused, kelle sõnul tuleb mootori võimsuse kindlakstegemiseks mootor pealt lahti võtta. Väide on vaieldamatult õige, vaid niimoodi saab ära mõõta silindri läbimõõdu ja kolvikäigu ulatuse. Toimikus ära toodud mootori numbri 13 078 järgi otsustades oli tegemist 1913. aasta mudeliga. Usutavasti sama autot võib näha 1919. aasta mais Jamburgis tehtud fotolt. Sellel ajal kandis valgekaartlaste väeüksus Põhjakorpuse nime ning allus Eesti väejuhatusele.

19. aprillil 1922. aastal esitas prokuröri vanema abi Gustav Avald apellatsioonikaebuse, väites et varasem kohtualuste õigeksmõistmine oli ekslik. Argumentideks tõi ta asjaolud, et kõnealune auto on vaieldamatult Benz, aga mitte Mercedes, et remondi nime all toimus tegelikult maskeerimine ja et Judenitši autojuht Krasting ei julgenud kohtus väita, et see Judenitši auto ei ole.

24. oktoobril 1922 toimus uus kohtuistung. Paraku tuli arutelu edasi lükata, sest süüalused ei ilmunud kohale. Üks neist, Alfred Piimson oli

vahepeal kogunisti surnud. Autojuht Piimson sai kohtukutse 6. juulil ja suri paar nädalat hiljem diagnoosiga – südamehalvatus pärast viina kuritarvitamist. Võimalik, et eeliseisva kohtukolgata eelaimdus mõjus mehe tervisele nõnda rängalt. Süüalune Mendel Zitron, nagu selgus, oli vahepeal põgenenud Venemaale. Enne seda jõudis ta sõlmida oma abikaasa Hene Zitroniga varalahutuslepingu, mille alusel jäi Mendeli omanduseks vaid tema töökoja sisustus. Kõik muu – kinnisvara, pianino, maalid jne. – jäid abikaasale.³ Uue istungi ajaks määrati 9. oktoober 1923.

Oktoobris toimuski järjekordne kohtuarutelu. Kohtualused taas puudusid, kohal olid vaid advokaadid ja osa tunnistajaid. Istungil analüüsiti apellatsioonikaebuses esitatud väiteid, kaasates selleks kriminaalametnik Eigot ning eksperte Paul Buttet ja insener Podhalushinit. Eigo väitel oli „vastuvaidlemata tõeks tehtud, et auto kere, mis Johansonilt ära võeti ja Kohtupalat leiab Judenitši auto kere olevat, sellelt autolt pärit on, mis Riimeri töökotta remonteerimiseks toodi. Selle pärast peab Kohtupalat järelutama,

³ Mendel Selmani p. Zitroni ja Hene Nisoni t. Zitron (s. Ansowits) varalahutusleping 13.05.1922–02.06.1922. ERA, f. 1357, n. 2, s. 7133.

et auto, mis Laboratooriumi tänaval staabi tallis seisis ja pärast Riimeri töökotta toodi varastatud Judenitši auto on.”

Kohtupalat jõudis otsusele, et „kohtualused teadsid, et neil varastatud Judenitši autoga tegemist oli, kuid tahtes kuriteo objektist varanduslist kasu saada, mis süüte motiiviks on, varjasid kuriteo objekti, sellega ka kuriteo jälgesi, maskeerisid autot ja viimaks maskeerituna müüsid auto Scheelile 390 000 marga eest ära”. Kohtupalati kriminaaldepartemangu otsus süüaluste Kontse, Gutmanni, Johanson, Zitroni, Riimeri kohta kõlas järgmiselt: „Igaühte üheks aastaks ja kuueks kuuks vangi mõista, kõikide iseäraliste õiguste ja eesõiguste kaotamisega.” Reaalsest vanglakaristusest päästis süüaluseid 100 000 marga suurune kautsjon.

Kohtuistungijärgselt citas Kohtupalati liige A. Hinzler „isearvamise”, mis oma sisult on äärmiselt inimlik ja sümpaatne. Nimelt palus ta välistada süüdistatavate hulgast Hermann Riimeri. Hinzler kirjutas: „Minu kindla arvamise järele, ei võinud lihtsal käsitöölisel Riimeril, kui tema juurde Eesti Vabariigi kõrgemad ohvitserid – Kindralstaabi komandant Kontse ja tema adjutant Gutmann isiklikult auto remonteermiseks toovad, mingisugust kahtlust tekkida, et see auto mitte õigel teel omandatud. Riimer on vanapoolne mees (55 a. vana) seniajani laitmata eluviisi elanud, ennast tööga toitnud ja selle tõttu ei võinud tema auto kere ümbervahetamise juures ka miskit paha aimata, seda enam, et need tööd korraldas Tallinnas tuntud jõukas maja ja autogaraaži omanik Johanson. Ei ole ka Riimer auto edasimüümise osa võtnud.”

Unest äratatud Riimerile oli seletatud, et Zitroni töökojas polcvat ruumi ja seetõttu tahavad Zitron ja Johanson korraldada auto remonteermise tema töökojas. Paraku ei võtnud kohus seda „isearvamist” arvesse.

Paar nädalat hiljem esitasid kohtualused kassatsioonikaebuse, mis võeti Riigikohtus arutlusle 23. jaanuaril 1924. Kuna leiti mitmeid nii protseduurilist kui ka sisulist laadi puudusi, otsustati Kohtupalati otsus tühistada ja saata asi uues koosseisus uuele läbivaatamiseks. Kehtivaks jäeti Kohtupalati otsus Mendel Zitroni kohta, kuna ta ei esitanud kassatsioonikaebust. Uue kohtuistung ajaks määrati 6. veebruar 1925.

Veidraid sekeldusi tuli ette kohtukutsete kättetoimetamise käigus. Näiteks selgus, et kohtule polnud teada mitme tunnistaja eesnimed, kuigi neid oli varem üle kuulatud. Sarnased probleemid olid Vassiljevi ja Agapoviga, kes, nagu lõpuks selgus, olid vastavalt Konstantin ja Boris. Krastingu puhul edastas konstaabel kohtule valida seitsme erineva Krastingu andmed, kuni lõpuks selgus, et õige mees – võidusõitja Herbert Krasting – oli 13. juulil 1923 traagiliselt hukkunud mootorratta treening sõidu ajal. Tagatipuks tuli 6. veebruari kohtuistung edasi lükata, sest taas ei ilmunud kohale kohtualused cga osa tunnistajaid. Eriti oluliseks peeti tuntud tehnikamehe Julius Hanshoffi tunnistusi, kelle töökojas oli Judenitši autot varem remonditud. Talle määrati mitteilumuse eest 5000 marga suurune trahv. Uue istungi ajaks sai 12. jaanuar 1926 kell 11 hommikul.

Määratud päeval toimuski kohtuistung, mis jäi selles saagas viimaseks. Jälle jäi tulemata hulk tunnistajaid sh. Julius Hanshoff. Sedapuhku ei õnnestunud kohtuametnikul talle kohtukutset edastada. Mitmed selle loo tegelased on vanad kamraadid – esimesed eesti soost autojuhid, mehaanikud, autoäride omanikud ja motosportlased. Hanshoff vahetas elukohti, sõitis vahepeal maale, tegi kõik, et sõpradele Johansonile ja Riimerile tema tunnistuste läbi midagi paha ei sünniks.

Automobiilide keskdepo

Aluvestlus Eestis

JUL. JOHANSON

Kergesõidu autod Ameerika „Cadillac”, „Buick”, Veonitid G. M. C.

Kontor ja laager: Narva t. 12 ja 14.

Telegr. aadr.: AUTO-JOHANSON

Kõntraat Nr. 12-98.

Esimene Tallinna kõige suurem ja täielikum masinatega täitv auto-mobiilide- ja mehaanikabüroo

Alati laagris suur väljavahet vao- ja kergesõidu-automobiilid ja nende osakuid vööand, be. õhki, õlaid jne. Mootorpaadid, üksikud mootorid, propellerid ja nende osad. Oma akku-muutarite laadimise jaam.

Julius Johanson reklaam. Aadress-raamat 1924

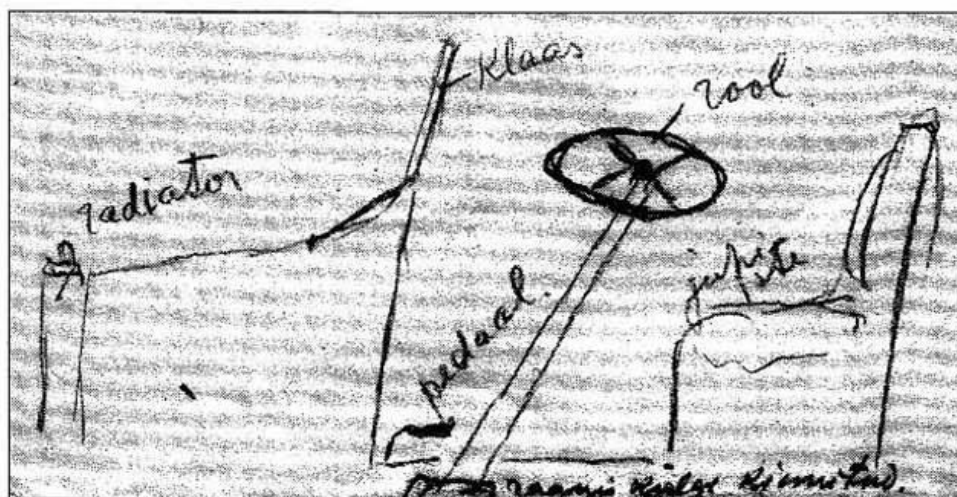
Drantsufemaa
automobiilid
„Darracq”

on oma lihtsa ventiiideta mo-tori ehituse, mõlfe tsigu, pa-ratidate vastupidavuse ja odavate hindade tõttu kellelki kumist suuandand. 4-istmega torpedo, 15 PH, ühes Ameerika tatte, klaasi ja tarbeasjadega — 3500 rubl.; nli lamafugune 6-istm. 25 PH — 4435 rubl.; peale teile mitmesuguseid venti-lidega ja ventiiideta automobiilid 2950 rubl. ja kallimad.

Penesitajad Baltimaal wennaks. Hanshoff

Tallinnas, G. Pärnu maant. 14. Rõnnetraat 653.

Vendade Hanshoffide reklaam. Päevaleht 16.03.1913

Kohtuekspertide tehtud selgitav joonis auto ehituse kohta.

ERA, f. 32, n. 3, s. 3090, lk. 265

Kohtuistungitelt puudumiste kohta on toimikust leida erinevaid koolipoisilikke tõendeid, näiteks oli viimaselt istungilt puudunud Peesusel esitada Jõhvi Õlevabriku õiend järgmise tekstiga: „Sellega tunnistatakse, et ladu autojuht Richard Besus sõitis autoga 11. jaanuaril s. a. maale ning tuli auto rikki minemise tõttu tagasi 12. jaanuaril kell 15.” Populaarsed olid ka tervislikud põhjused.

Oluliste tunnistajate puudumise tõttu palus Jaan Kontse advokaat Aronson kohtul istung edasi lükata. Temaga ühines Julius Johanson advokaat Otto Strandmann. Vajalikuks peeti ka auto, selle osade ning mahavõetud kere veelkordset ülevaatamist. Prokurör soovis siiski asja arutamist. Lõpuks lepiti kokku, et istung toimub ning kohale tulnud kohtuekspertid Paul Butte ja Karl Kimberg teevad tehniliste küsimuste kohta selgitavad joonised.

Alustati tunnistaja Konstantin Vassiljevi kuulamisega, kes oli Judenitši juures poolteist aastat teeninud ja tema autoga korduvalt sõitnud. Segadus tekkis rooli paiknemise kirjeldamisega. Kohus juhtis tähelepanu, et Vassiljev oli varem väitnud, et auto rool asetses paremal pool, samas kui teistest kirjeldustest ilmneb, et rool oli hoopis vasakul pool. Vassiljev selgitas, et segadus võis tekkida ehk sellest, kummalt poolt autot vaadata. Kui vaadata eest, on see ühel pool, aga kui vaadata tagant, siis hoopis teisel pool. Tema vaadanud autot tagant ja tookord oli masinal rool paremal pool. Vanemadvokaat Aronson „pani tunnistajale Vassiljevile küsimuse ette, kas tema Vassiljev, ei ole täna ehk napsi võtnud. Tunnistaja Vassiljev seletas, et tema täna napsi ei olevat võtnud.”

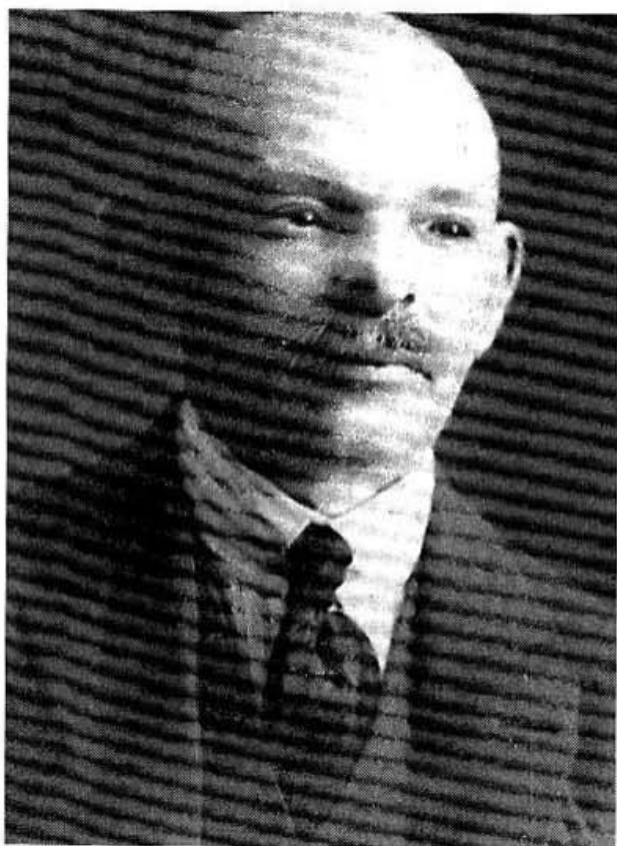
Taas võeti arutlusele auto tehnilised parameetrid. Ekspert Butte otsus oli, et auto raam ja mootor on vaieldamatult firma Benz omad. Rooli asendi muutmist kindlasti sündinud ei ole.

Samal arvamusel oli ka Karl Kimberg. Samuti märgiti, et graveeritud nimi „Mercedes” kindlasti pole mitte vabriku töö ja ei olevat seda ka väljaõppinud tööline teinud. Auto radiaator on vahetatud, uus kolmnurkse põhiplaani radiaator on Mercedes oma, asitõendina auto küljest eraldi scisev radiaator aga firma Benz oma. Ära kuulunud ka ülejäänud tunnistajad, kellest enamik midagi varasematele ütlustele lisada ei soovinud, läks kohus otsust langema. Kell 17.30 kõlaski kohtuotsus – süüalused õigeks mõista.

Kohtuotsuse seletus oli järgmine: „Scheelilt äravõetud auto on Judenitši auto sarnane, kuid üldine mulje on, et ülevaadatud auto pole mitte see, mida tarvitas Judenitš. Eeltoodud andmete põhjal peab järeldama, et Scheelilt äravõetud auto ei olnud mitte Judenitši autost ümberehitatud, vaid on üks mingisuguste tegevuste objektidest, missugused ei ole täiesti seaduslikud Kontse, Gutmanni ja teiste poolt, kusjuures ei ole võetud võimalus, et auto oli omandatud kellegi poolt kohtualustest Ussatševilt, millest kohtualuste väljaüteluste järele tähendab oma seletuses tunnistaja Leimann, kes käesolevas asjas ohvitsride Kontse ja Gutmanni tegevusi uuris. Eeltoodud andmetel Tallinna Kohtupalat tunnistab, et asja andmetega pole kindlaks tehtud ära viidud Judenitši auto vahetamist Scheelilt ära võetud autoga.”

Toimikust on näha, et üsna pea said süüalused tagasi ka varem kautsjoniks makstud 100 000 marka.

Halenaljakasse olukorda jäi Mendel Salomoni p. Zitron, kes oli põgenenud Venemaale. 1922. aasta aprillis pöördus välisministeerium Mendel Zitroni ja ühe teise tagaotsitava väljaandmise asjus Eesti saatkonna poole Moskvast. Eesti saadik Venemaal Ado Birk teavitas seepeale Eesti valitsust, et „kui Vene Nõukogude

Mendel Zitron. EFA 123.A-246-338

valitsus meie soovi tähendatud isikute väljaandmise asjas täidab, on temal õigus samal alal vastastikkust nõuda, ja ta saab ka seda õigust tarvitama, nagu ta Lätile juba on vangide vahetamise läbirääkimistel ette pannud – Venelc välja anda mõnda Nõukogude ametnikku, kes Venest sinna jooksnud. Läti ei ole seni väljaandmise nõudele vastu tulnud ja seda Läti tegelaste seletuse järgi nimelt sellepärast, et siis, kui sarnaseid mehi Lätist välja andma hakatakse, nemad sinna enam jooksmas ei saa ja sedaviisi ära kaoks väga tähtis informatsiooni saamise allikas.”⁴ Lisaks teatas Eesti saatkond: „Peale ärapõgenemist Eestist ilmunud Tsitron enamlaste juure, end tähtsa poliitilise tegelasena ja mingisuguse vandeseltsi osalisena ülesnäidates, võitnud enamlaste poolehoidu omandanud vene kodakondsuse dokumendid. Varsti aga, vana rada mööda käies, saab ta mitme kelmus- ja kriminaaltriikidega hakkama ning kaotab enamlaste usalduse.”⁵ Välisministeerium arvas paremaks Mendel Zitroni väljanõudmisest loobuda.

Et Nikolai Judenitši autoga selgust ei saadudki, jäeti Scheelilt ära võetud auto ja Johan-

sonilt võetud auto kere asitõenditena kohtu käsutusse kuni Loodearmee ohvitseri Ussatševi puudutava uurimise lõpetamiseni. Selle uurimise käik dokumentidest ei selgu.

Selles, et Loodearmee funktsionäärid, kellel vähegi võimalus oli, kõikvõimalikku vara kõrvale püüdsid toimetada, pole muidugi mingit kahtlust. Seda kinnitab ka Eestisse elama asunud ohvitseride uhke eluviis – korraldati suurejoonelisi pidusid, osteti kalleid ehteid, maale, kinnisvara. Siiani liigub kuuldusi peidetud kullavarudest. Paraku lõppes hea põli siia jäänud endiste valgetele ohvitseridele kurvalt. 1941. aastal lasti enamik neist oma punaste kaasmaalaste poolt maha, kusjuures saatuse irooniana toimusid mahalaskmised ühe meie loo kangelase Klaus Scheeli villas Pirita jõe ääres.

Rene Levoll

⁴ Kirjavahetus Moskva Eesti esindusega 21.04.1922–26.06.1923. ERA, f. 957, n. 12, s. 195, l. 1–6.

⁵ Kirjavahetus Eesti saatkonnaga Moskvast Mendel Zitroni väljanõudmise kohta 6.–13. märts 1924. ERA, f. 957, n.12, s. 576, l. 1–5.